गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चात्) भार्गवः शौनकः। मरुतः। जगती, १५ त्रिष्टुप्

धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजसो मृगा न भीमास्तविषीभिरर्चिनः।

अग्नयो न शुशुचाना ऋजीषिणो भृमिं धमन्तो अप गा अवृण्वत॥ २.०३४.०१

धारावाराः- धारया आच्छादकाः। धृष्ण्वोजसः- शत्रुधर्षणाख्यबलसम्पन्नाः। मृगा न भीमाः- सिंहा इव भयङ्कराः। तविषीभिः- शक्तिभिः। अर्चिनः- प्रकाशसम्पन्नाः। अग्नयः- पावकाः। न- इव। शुशुचानाः- दीप्तिमन्तः। ऋजीषिणः- शत्रूणामपार्जकाः। भृमिम्- भ्राम्यन्तं मेघम्। धमन्तः- प्रेरयन्तः। मरुतः- वायवः प्राणविशेषाः। गाः- उदकानि मूलशक्तिधारा वा सूर्यकिरणान् चिद्रश्मीन् वा। अप अवृण्वत- अपावृतान् कुर्वन्ति ॥१॥

द्यावो न स्तृभिश्चितयन्त खादिनो व्य१भ्रिया न द्युतयन्त वृष्टयः।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषाजनि पृश्न्याः शुक्र ऊधनि॥ २.०३४.०२

द्यावः- द्युलोकाः। स्तृभिः- नक्षत्रैः। चितयन्त- ज्ञायन्ते। न- इव। खादिनः- भक्षका मरुतो भवन्ति। वृष्टयः- वर्षकाः। व्यभ्रियाः- मेघ्यास्तडितः। न- इव। द्युतयन्त- प्रकाशन्ते। मरुतः- हे वायवः प्राणविशेषाः। रुद्रः- वेगाधिदेवता। रुक्मवक्षसः- हिरण्यवक्षसः। वः- युष्मान्। वृषा- वर्षकः। पृश्न्या ऊधनि- अन्तरिक्षे अथवा माध्यमिकायां वाचि। शुक्रे- शुद्धे। अजनि- अजीजनत् ॥२॥

उक्षन्ते अश्वाँ अत्याँ इवाजिषु नदस्य कर्णैस्तुरयन्त आशुभिः।

हिरण्यशिप्रा मरुतो दविध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः समन्यवः॥ २.०३४.०३

आजिषु- युद्धेषु। अत्यान् अश्वानिव- तुरगानिव। उक्षन्ते- जीवोदकानि सिञ्चन्ति। आशुभिः- द्रुतगतिभिः। नदस्य कर्णैः- श्रुतिभिः। तुरयन्ते- त्वरितं सरन्ति। हिरण्यशिप्राः- ज्वलत्प्राणाः।

Dr. Ranganji

दविध्वतः- कम्पयन्तः। समन्यवः- मननशीलाः। पृषतीभिः- जिज्ञासाप्रतीकमृगीभिः। पृक्षम्- हव्यं प्रति। याथ- आगच्छथ ॥३॥

पृक्षे ता विश्वा भुवना ववक्षिरे मित्राय वा सदमा जीरदानवः।

पृषदश्वासो अनवभ्रराधस ऋजिप्यासो न वयुनेषु धूर्षदः॥ २.०३४.०४

मित्राय- सुहृदे। पृक्षे- हव्यवते यजमानाय। सदम्- ऋतस्य सदनम्। ता- तानि। विश्वा- सर्वाणि। भुवना- भुवनानि। जीरदानवः- क्षिप्रदानाः। आ ववक्षिरे- आवहन्ति। पृषदश्वासः- ज्ञानतृष्णावेदनप्रतीकमृगीवाहनाः। अनवभ्रराधसः- अभ्रष्टसिद्धयः। भृशु भ्रंशु अधःपतने। राध संसिद्धौ। ऋजिप्यासः- आर्जवसम्पन्नाः। न- सम्प्रति। वयुनेषु धूर्षदः- ज्ञानधारणासदनाः ॥४॥

इन्धन्वभिर्धेनुभी रप्शदूधभिरध्वस्मभिः पथिभिर्भ्राजदृष्टयः।

आ हंसासो न स्वसराणि गन्तन मधोर्मदाय मरुतः समन्यवः॥ २.०३४.०५

इन्धन्वभिः- इन्धनभूतैः। रप्शदूधभिः- महोधस्कैः। अध्वस्मभिः- अहिंसकैः। धेनुभिः- चित्किरणभूतैः। पथिभिः- मार्गैः। भ्राजदृष्टयः- ज्वलद्दृष्टयः। समन्यवः- मननशीलाः। मरुतः- वायवः प्राणविशेषाः। मधोर्मदाय- रसानुभूतये। हंसासः- पक्षिणः। स्वसराणि न- नीडानीव। आ गन्तन- आगच्छत ॥५॥

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां न शंसः सवनानि गन्तन।

अश्वामिव पिप्यत धेनुमूधनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसम्॥ २.०३४.०६

नः- अस्माकम्। ब्रह्माणि- मेधा मन्त्रान् वा। नरां न शंसः- महापुरुषकल्याणगुणकीर्तनानीव स्थितान्। सवनानि- सम्भजनयुक्तान्। समन्यवः- मननशीलाः। मरुतः- प्राणविशेषाः। आ गन्तन- आगच्छथ। अश्वामिव- व्याप्तामिव। धेनुम्- अदित्याख्यधेनुमखण्डप्रकृतिम्। ऊधनि

Dr. Rangani

पिप्यत- आप्यायितां कुरुत। जरित्रे- रसनिष्पादकाय। वाजपेशसं धियम्- हव्यसमर्पणबुद्धिम्। कर्त- मण्डयत ॥६॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथ आपानं ब्रह्म चितयद्दिवेदिवे।
इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनिं मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः॥ २.०३४.०७

मरुतः- प्राणविशेषाः। रथे- भवद्रंहणे सति। दिवेदिवे- प्रतिदिनम्। आपानम्- प्राप्तम्। ब्रह्म। चितयत्- ज्ञानवत्। वाजिनम्- सद्गतिमत्। तम्- तद्भावनम्। दत्त- यच्छत। स्तोतृभ्यः- मन्त्रवद्भ्यः। वृजनेषु- क्लेशेषु। कारवे- साधकाय। इषम्- सदेषणम्। सनिम्- सम्भजनम्। मेधाम्। अरिष्टम्- अहिंसितम्। दुस्तरम्- तरीतुमशक्यम्। सहः- सहनशीलत्त्वम्। दत्त ॥७॥

यद्युञ्जते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान्रथेषु भग आ सुदानवः।
धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषम्॥ २.०३४.०८

यत्- यदा। मरुतः- प्राणप्रतीका देवाः। रुक्मवक्षसः- हिरण्याभरणवक्षसः। भगे- सौभाग्ये प्राप्तव्ये सति। सुदानवः- शोभनदानाः। रथेषु- स्ववाहनेषु। अश्वानि- आत्मतृष्णाप्रतीकमृगान्। युञ्जते- योजयन्ति। तदा। रातहविषे- दत्तहव्याय। जनाय। महीम्- महतीम्। इषम्- सदेषणाम्। स्वसरेषु- गोष्ठेषु। शिश्वे- शाबाय। धेनुर्न- गौरिव। पिन्वते- सिञ्चन्ति ॥८॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिषः।
वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसो हन्तना वधः॥ २.०३४.०९

यः। नः- अस्माकम्। रिपुः- शात्रवम्। दधे- धारयति। मर्त्यः- मनुष्यः। वृकताति- हिंसति। तस्मात्। रिषः- हिंसकात्। रक्षत- पालयत। वसवः- शरण्याः। मरुतः- हे प्राणविशेषाः। तपुषा- ज्वलता। चक्रिया- भवदायुधेन। तम्। अभि वर्तयत- अभितो निवर्तयत। रुद्राः- रुद्रजाः। अशसः- अत्तुः। अश भोजने। वधः- प्रहरणम्। अव- पृथक्कृत्य। हन्तन- नाशयत ॥९॥

Dr. Rangani

चित्रं तद्वो मरुतो याम चेकिते पृश्न्या यदूधरप्यापयो दुहुः।

यद्वो निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुरतामदाभ्याः॥ २.०३४.१०

वः- युष्माकम्। चित्रम्- असाधारणः। याम- मार्गः। चेकिते- ज्ञायते। आपयः- प्रापयितारः सन्तः। पृश्न्या ऊधः- अदितिमखण्डप्रकृतिं गोरूपिणीम्। दुहुः- दुहन्ति। नवमानस्य- स्तावकस्य। निदे- निन्दकाय। रुद्रियाः- भयङ्कराः। अदाभ्याः- अहिंस्याः। त्रितम्- तरन्तमुपासकम्। जुरताम्- हिंसताम्। जराय- हिंसायै भवत ॥१० ॥

तान्वो महो मरुत एवयाव्नो विष्णोरेषस्य प्रभृथे हवामहे।

हिरण्यवर्णान्ककुहान्यतस्रुचो ब्रह्मण्यन्तः शंस्यं राध ईमहे॥ २.०३४.११

एवयाव्नः- एवं गन्तॄन्। एषस्य- एषणीयस्य। विष्णोः- परमात्मनः सर्वव्यापिनः। प्रभृथे- प्रभरणे। तान्- तादृशान्। वः- युष्मान्। मरुतः- प्राणविशेषान्। हवामहे- आह्वयामः। हिरण्यवर्णान्- दीप्तिमतः। ककुहान्- श्रेष्ठान्। यतस्रुचः- उद्यतयज्ञपात्राः सन्तो वयम्। ब्रह्मण्यन्तः शंस्यम्- मन्त्रस्य सूक्ष्मार्थभूताम्। राधः- संसिद्धिम्। ईमहे- याचामहे ॥११ ॥

ते दशग्वाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वन्तूषसो व्युष्टिषु।

उषा न रामीररुणैरपोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा॥ २.०३४.१२

ते- अमी। दशग्वाः- प्रभूतगतयः। प्रथमाः- मुख्या उपासकाः। यज्ञम्- देवपूजां दानं सङ्गतिकरणम्। ऊहिरे- अवहन्। उषसो व्युष्टिषु- प्रभाते ज्ञानोदयकाले। ते- अमी मरुतः प्राणविशेषाः। नः- अस्मान्। हिन्वन्तु- प्रेरयन्तु। उषाः- प्रभाती। न- यथा। रामीः- कृष्णवर्णा निशाः। अरुणैः- ज्वलद्भिः किरणैः। अप ऊर्णुते- अपावृणोति। तथा। महः- महता। ज्योतिषा- प्रकाशेन। शुचता- दीप्तिमता। गो अर्णसा- चिद्रश्मिप्रवाहेण। मरुतो वृत्राणि हत्त्वा प्रकाशयन्ति ॥१२ ॥

Dr. Rangaji

ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाञ्जिभी रुद्रा ऋतस्य सदनेषु वावृधुः।

निमेघमाना अत्येन पाजसा सुश्चन्द्रं वर्णं दधिरे सुपेशसम्॥ २.०३४.१३

ते- अमी मरुतः। क्षोणीभिः- शब्दकारिणीभिः। अरुणेभिः- रोचमानाभिः। अञ्जिभिः- व्यञ्जिकाभिर्दीप्तिभिः। रुद्राः- वेगवन्तः। ऋतस्य सदनेषु- प्रकृतिनियतिभूतसत्यसद्मसु। ववृधुः। अत्येन- सततगमनेन। पाजसा- बलेन। निमेघमानाः- वर्षन्तः। सुपेशसम्- सुरूपम्। सुश्चन्द्रम्- सुष्ठु आह्लादकरम्। वर्णम्। दधिरे- धारयन्ति ॥१३॥

ताँ इयानो महि वरूथमूतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि।

त्रितो न यान्पञ्च होतॄनभिष्टय आववर्तदवराञ्चक्रियावसे॥ २.०३४.१४

ऊतये- रक्षायै। महि- महत्। वरूथम्- उत्तमम्। इयानः- याचमानः। तान्- मरुतः। एना- अनेन। मनसा- चित्तेन। गृणीमसि- स्तौमि। त्रितः- तरणकुशलः। अभिष्टये- अभिलषितसिद्ध्यर्थम्। अवसे- सङ्गन्तुम्। चक्रिया- नाभिचक्रेण। अवरान्- मुख्यान्। पञ्च होतॄन्- प्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मना अवस्थितान् मरुतः। आववर्तत्- स्वस्मान्निर्जिगमिषून् प्राणान् स्वात्माभिमुखमावर्तयदिति सायणः ॥१४॥

यया रध्रं पारयथात्यंहो यया निदो मुञ्चथ वन्दितारम्।

अर्वाची सा मरुतो या व ऊतिरो षु वाश्रेव सुमतिर्जिगातु॥ २.०३४.१५

मरुतः- हे प्राणविशेषाः। यया। रध्रम्- आराधकम्। अंहः- पापम्। अति पारयथ- अतिक्रमयथ। यया। वन्दितारम्- नमस्कुर्वन्तम्। निदः- निन्दकात्। मुञ्चथ- मोचयथ। वः- युष्माकम्। सा। ऊतिः- रक्षा। अर्वाची- अस्मदभिमुखी भवतु। सु वाश्रा इव- शोभनधेनुर्यथा वत्सं तथा। सुमतिः- शोभनमतिः। आ जिगातु- आगच्छतु ॥१५॥

Dr. Ranganji